

З ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЇ

УДК 902 (438) (092)

ЛЕОН КОЗЛОВСЬКИЙ І СТЕФАН КРУКОВСЬКИЙ*

Стефан Кароль КОЗЛОВСЬКИЙ
Варшавський університет
Інститут археології

Стаття присвячена життю, діяльності та взаємовідносинам відомих польських археологів, дослідників кам'яного віку Л. Козловського і С. Круковського. Їх долю, розвиток наукової кар'єри показано на тлі історичних подій того часу. Певний проміжок свого життя вони були пов'язані зі Львовом.

Ключові слова: преісторія, кам'яний вік, Львівський університет, Друга світова війна.

Обоє були майже ровесниками – Стефан Круковський народився у 1890 р., а Леон Козловський у 1892 р., – колегами, може навіть приятелями, але також і суперниками, а вкінці, очевидно, і ворогами. Обоє були найближчими вихованцями Еразма Маєвського, обоє мають великі заслуги у вивченні епохи каменю. Об'єднували їх наукові інтереси та особа вчителя, поділяло все інше: соціальне походження, політичні погляди, характери...

Леон, син землевласника з Малопольщі, очевидно, мав набагато кращий старт ніж Стефан, син вїйта малого напівеврейського Мццонова в Мазовії, який змушений все життя боротися зі своїми фінансовими негараздами. І тому Леон пішов на навчання до Кракова (де вивчав спочатку хімію, а пізніше, до 1916 р., археологію у Володимира Деметрикєвіча в Ягеллонському університеті, потім докторат і габілітація), а Стефан до кінця життя залишався великою мірою самоуком, геніальним, але все ж таки самоуком, однією зі “шкіл” якого (після того як був виключений зі школи у 1905 р. за участь в страйку) буде... незакінчена практика на винокурні під Целестиновом.

Однак справжньою школою для обох, безперечно, буде тривала співпраця з майбутнім (з 1919 р.) професором преісторії Варшавського університету Е. Маєвським. Обоє молоді дослідники працюють в Музеї Маєвського і під його керівництвом проводять власні польові дослідження, які пізніше опрацьовують. На засіданнях Антропологічної Комісії Варшавського Наукового Товариства часто їх представляє сам Е. Маєвський.

Своїй професійній підготовці, безперечно, обоє великою мірою завдячують своєму керівнику (який, наприклад, представляв у Варшавському

Науковому Товаристві докторську працю Леона), хоча Стефан в майбутньому буде це заперечувати, ніби не розуміючи, що навчання це не тільки лекції, але й щоденні контакти, це бібліотека, це доступ до фондів збірок, це робота в Музеї, це редагування. Е. Маєвський в своїх “Записках думок і вражень” про обох найближчих учнів висловлюється тепло і сердечно, жодного з них не виділяючи, хоча, наприклад, не подобаються йому політичні погляди Леона (австрофільство, незалежницькі погляди – “Промінь”, Легіони, Польська Військова Організація, соціалізм), що йому навіть намагається вибити з голови.

Погляди молодого Стефана – це германофобія і русофільство, змішані з вразливістю до суспільних справ і досить легким антисемітизмом.

Так чи інакше, Леон і Стефан не були зліплені з тієї самої глини. Зрештою, різними були не тільки їх походження і політичні погляди, відрізнялися вони і характерами. Леон – безтурботний ентузіаст, випромінював винахідливістю і шаленою енергією, швидкий, але нечіткий в роботі, його мова в дружі часто буває не надто точна, якщо не сказати недбала. Напише за пару років кілька синтез (палеоліт, неоліт, епоха бронзи, загалом понад 700 сторінок), після чого вигорить. Йде в своїх працях найпростішою дорогою, зрештою тоді найвірніше єдино правильною, вписуючи польські матеріали у вже існуючі регіональні системи М. Гернеса для неоліту і надрегіональні Г. Брейля для палеоліту. С. Круковський до синтез (аж у 1939 р.) йде поволі, але систематично, здобуваючи протягом десятиліть досвід, матеріали, стратиграфічні факти, поступово будуючи систему, пишучи “в шухляду” чисельні опрацювання, часто в кількох версіях, яких, на відміну від Леона, не публікує, не будучи в них до кінця задоволений. Він створив регіональний культурний поділ польського палеоліту, типологічну номенклатуру, багато розробок у позатипологічній сфері (добування і розподіл сировини, технологія), виховав наукову школу...

Однак, сатисфакція прийшла через роки. Леон, хоч і не очолив, як це передбачалося, варшавської кафедри археології, став зрештою у 1921 р. професором у Львові. Стефана ж призначено професором тільки у 1956 р...

Повернемося однак до юнацького періоду.

Юнаки приятелюють, обмінюються думками, допомагають один одному, але також починають суперничати. Напевно, йдеться про погляди шефа. Той буде, наприклад, з очевидних міркувань, віддавати перевагу на свого наступника Леону (має студії), не відрікається однак ніколи від Стефана, сприяє у його костенківсько-кавказькій експедиції. Оскільки Е. Маєвський остаточно зробив ставку на Леона, Стефан, при протекції свого дотеперішнього шефа, у 1913 р. переходить під опіку Казимира Столихви, в Антропологічний Кабінет Варшавського Наукового Товариства.

Суперництво між юнаками триває і надалі, переноситься на дослідницьке поле, де тепер йдеться не про суб'єктивні погляди шефів, але про правдиву науку і власні дослідження.

Полів для змагання є кілька і на всіх тих полях зустрічаємо обох опонентів, які спочатку одностайно співпрацюють (спільні дослідження в Марцеліні-Плудах під Варшавою), або ведуть спортивне суперництво (паралельні дослідження польських піскових і печерних стоянок, дослідження у Східній Європі (Костенки і Кавказ)).

Змагання двох молодих дослідників відбувається також у сфері розробки “мікроліту”, як тоді говорилося, “неолітичного”, чи пізнього палеоліту і мезоліту піскових стоянок. Леон здобуває тут перевагу, бо його докторська робота (“*Epoka kamienia na wydmach wschodniej części Wyżyny Małopolskiej*”) вже опублікована, до того додається стаття про польський мезоліт, опублікована в “*L’Anthropologie*” у 1926 р. Стефан здійснює польові дослідження (Сьвідри Вельке) і вивчає збірки (працює над темою “мікроліту” в рамках наукової програми Інституту антропологічних наук Варшавського Наукового Товариства), а також пише... “до шухляди”, в т. ч. ґрунтовну роботу про “низовинний палеоліт”. Ці змагання зрештою закінчуються сваркою, бо тільки цим могли закінчитися. Граната (це ж все таки війна!) вибухнула в Золотому Потоці, де зберігалася збірка з досліджень Стефана в тамтешніх печерах; зберігає її Леон, про що повідомляє Стефана, той же реагує корчмовим скандалом, підозрюючи колегу у найгірших намірах. Потім буде гостра, хоча великою мірою слухна, рецензія (в “*Przeglądzie Archeologicznym*” у 1922 р. Стефан рецензує “*Starszą epokę kamienną*” Леона), чи пошук поза Леоном доступу до матеріалів Я. Завіші з Мамонтової Печери у спадкоємців останнього – князів Чарторійських, а також зусилля Леона, щоб довідатися, що ж Стефан розкопав у Темній Печері.

* * *

Після цього періоду “бурі і натиску” дороги давніх приятелів розходяться. С. Круковський в 1920 р. стає консерватором археологічних пам'яток південноваршавського району, а з 1928 р. працює хранителем Державного Археологічного Музею у Варшаві, розкопуючи Темну Печеру, Окенник і Гальоску, Пекари II і III, Гуру Пулавску, а пізніше Сьвідри Вельке і Мале, Маріанкі-Виглендув, Гулін-Гулінек, Ороньско, Ѓжибову Гуру, Нобель і Кжемьонкі Опатовські.

Ця робота завершується у 1939 р. “Палеолітом Польщі” (там використовує в т. ч. українські матеріали з Лисичників, Городниці, Липи і Нобеля).

Л. Козловський, як вже згадувалося, захищає докторат в Тюбінгені, габілітується в Кракові, і, зрештою, стає професором у Львові, між тим досліджуючи Якшичі, Мамонтову і Нетопежову (Кажанову) Печери, кілька

куявських поховань, а також Івановичі, пишучи три книжки про палеоліт, мезоліт і неоліт. Зрештою відходить з Львівського університету в політику (почергово міністр земельної реформи, прем'єр і сенатор).

* * *

Однак спокійне і стабільне життя обох наших героїв несподівано закінчилося наприкінці літа 1939 р. Історія прискорює свій хід і обоє як два човники були кинуті на хвилі бурхливого океану.

Стефан в серпні завершує розкопки в Перемишлі, а після німецького вторгнення втікає на схід, щоб швидко наштовхнутися на, за перепрошенням, “визвольну армію”, яка вступала зі сходу..., переїжджає почергово через Хирів і Доброміль, щоб остаточно зупинитися на рубежі 1939/1940 рр. у Львові.

Той час багато його навчив, він піднімає життєве питання – під яким окупантом має пережити наступні роки? Вибирає того, зі сходу, не скориставшись можливістю повернення до Генерал-Губернаторства, незважаючи на те, що тоді на мості в Бресті-Литовському домовлено про офіційний обмін населенням. І, що найбільше, активно включається в місцеве наукове життя, ставши у лютому 1940 р. старшим науковим співробітником Львівського відділу АН УРСР. Повторює в такий спосіб свій гамбіт з часів Першої світової війни, коли копав за підтримки Е. Маєвського в Костенках над Доном (1915 р.), і як “ополченець” (призовник) царської армії був відправлений через рідний полк до Музею в Тифлісі, від імені якого проводив розкопки у 1916–1917 рр. Тепер же, коли світ валиться, Стефан Адамович, спокійно проводить розкопки в Лазарівці і Збручі. Геній чи вар'ят? А якщо не геній, і не вар'ят, то хто?

Слід згадати, що все це діється під час фактичної окупації, репресій і вивезення українського і польського населення, показних “виборів”, пропагандистських мітингів, підписання “звернень”, “присоединення”, врешті, нашестя бюрократів з Союзу!!!

Однак, кожна казка має свій кінець. Німці займають Львів у червні 1941 р., совети втікають, знищивши велику кількість в'язнів на Замарстинові, настає короткий період “Самостійної” Ярослава Стецька, розстріл професорів на Вулецьких пагорбах. А С. Круковський, якби нічого не було... підписує в червні 1942 р. з Українським Видавництвом (виділ Львів, вул. Угорська 6/8) “видавничий договір” на публікацію під назвою “*Kopalnie Zbruczi*”, на 1800 злотих, яка однак ніколи не вийде...

Леонові ж повелося явно гірше, тому що НКВД заарештувало його за доносом наприкінці вересня в Музеї Червеної Землі у Львові, ув'язнило на Замарстинові і, зрештою, в московську Луб'янку. У тому цілому нещасті мав однак щастя, що хоч його сам генерал Урліх негайно засудив до смертної кари, але так само швидко його помилувано. Сталося це з тієї причини, що у

Стефан Кароль КОЗЛОВСЬКИЙ

липні 1941 р. виявилося, що поляки, в т. ч. і Леон, можуть знадобитися Союзу. На підставі пакту Сікорського-Майського, Леон був звільнений і зголосився до армії генерала В. Андерса, де, однак, не був прихильно прийнятий, адже був представником політичного табору, винуватого у всіх польських нещастях.

І тут настає ефектний *coup de theatre* у виконанні розпачливого Леона. Знесилений, хворий, небажаний серед чужих і своїх, залишає Нелюдську Землю, продирається десь на схід від Калуги через фронт і... віддається в руки німців! Раніше підданий осуду і двічі засуджений до смертної кари чужими (НКВД) і своїми (Войско Польске в Бузулуку – польовий суд за дезертирство, хоча формально ніколи не був прийнятий до війська), зрештою був інтернований в Берліні, де йому дозволена наукова праця (рукопис книжки про походження слов'ян), можливо, спокушений до сьогодні не зрозумілими до кінця пропозиціями.

Смерть під час бомбардування Берліна перериває цю сумну історію...

* * *

Ця правдива історія, яку тут розповів, стосується двох польських преісториків, з різних причин і в різний час зв'язаних з львівською археологією, втягнутих безпомічно і безнадійно в період Великого Страху в хід Історії.

Як у грецькій трагедії, вони переживають драматизм вибору. Але глядач знає, що яким би цей вибір не був, він завжди буде фатальним.

Незалежно від опції (чи то пробирання на схід, чи на захід), в кожному випадку вибір є трагічним, оплачений величезною ціною життя або честі.

Незалежно від соціального походження (шляхтич *contra* син дрібного урядника) чи становища (найвища посадова особа держави *contra* чиновник середнього щабля), незалежно від різних пристосувальних стратегій, будь-які захисні барви колись забруднюються, а все може закінчитися безславно... ("треба" було запродатися німцям або може "краще" було заприятитися з советами, а може навіть "треба" було комусь, не дай Боже, зашкодити, аби самому вийти цілим з біди..?).

Один Бог знає правду, Бог вже дав оцінку їх вчинкам, я ж розповідав вам історію двох людей, якої багато мотивів і підтекстів не знаємо...

Нехай спочивають у спокої.

* Стаття підготовлена на основі матеріалів архіву Державного Археологічного Музею у Варшаві, а також: Erazm Majewski i warszawska szkoła archeologiczna / Red. Kozłowski S. K., Lech J. Warszawa, 1996; Kozłowski M. Sprawa premiera Leona Kozłowskiego. Zdrajca czy ofiara. Warszawa, 2005. 328 s.; Kozłowski S. K. Stefan Krukowski, narodziny giganta (w druku).

LEON KOZŁOWSKI AND STEFAN KRUKOWSKI

Stefan Karol KOZŁOWSKI

University of Warsaw
Institute of Archaeology

The paper is dedicated to life, activity and mutual relations of famous Polish archaeologists, researchers of Stone Age – Leon Kozłowski and Stefan Krukowski. Their fates, development of scientific career are shown on the background of historical events of that period. Same periods of their life were connected with L'viv.

Key words: prehistory, Stone Age, L'viv University, the World War II.

Переклад з польської Ярослава Погоральського

Стаття надійшла до редколегії 12.01.2006

Прийнята до друку 27.01.2006